

FRANKISMOKO ESKLABOAK

JAIZKIBELGO ERREPIDEAREN 'TRABAJADOREAK'

1939ko uda amaieran Lezoko goi-nafar euskarari hitz berri bat gehitu zitzaion: *Trabajadorea*. Esanahi zehatza zuen eta du, lan behartuak egitera zigortutako langileak izendatzeko erabiltzen baita, gerraostean herri hartara eta ingurura eramanak. Trabajadoreak izan ziren Jaizkibel mendiko errepidea ireki zutenak, gaur egun GI-3440 dena.

Ander Leon Nanclares

@andernaiz

ARGAZKIAK: ETXETXO ELKARTEA

Gerra Zibilaren 1939ko garaipenak ez zuen Franco lasaitu, izan ere, urte bereko irailean Bigarren Mundu Gerra hasi zen eta inbasioaren beldurra obsesio bihurtu zen ejertzito frankistako agintarien artean. Balizko eraso baten aurrean defendatzeko estrategian baino ezin da ulertu Lezotik Hondarribiko Guadalupe gotorlekura doan errepidea. Logika militarrek agindutako bidea da, izan ere, inguruko herriguneak lotzeko ez zuen eta ez du inolako baliorik.

Errepidea Estatuak berak eraiki zuen, kanpoko inolako enpresa pribaturen parte-hartzerik gabe. Errepidea egiteko eskulana jarri zuten langileak hiru motatakoak izan ziren. Hasierako hila-betetan gerrako presoak ziren, Langile

Batailoiak, suntsitu omen zutena konpondu behar zutela zioen teoriapean zigortutakoak. 1940ko amaieran Soldadu Langileen Zigor Batailoiek hartu zieten lekukoa. Bigarren Errepublikara garaian soldadutza egin zutenak ziren honakoak, baina erregimen berriak ez ziren zerbitzu hori aitortu eta berriz egin behar izan zuten.

Haietaz gain, *desafecto* izenarekin zigortutakoak zeuden: ez ziren delitugileak, baina familia, lanbidea edo zehaztu gabeko arrazoi batengatik "Espainia Berriarekin" erabateko adostasuna erakutsi ez zuten herritarrak ziren eta lanarekin ordaindu behar zuten "gabezia" hori. 1943tik aurrera sententzia irmoa zuten presoak ariko dira espetxe zigo-

rra laburtzeko asmoz lan egiten. Azken hauek amaitu zuten errepidea 1946an, baina 1951ra arte ez zen ofizialki inauguratu, Francoren bisitetako bat aprobetxatuz.

Errepideaz gain, beste mota batzuetako lanak ere egiten ibili ziren langileok, beti ere balizko inbasio horren aurrean proiektaturikoak. Ezagunak dira, adibidez, Gaintxurizketa eta Arkale inguruetan eraikitako bunkerrak, *Vallespín* lerro gotorraren ibilbidean, *Setas de vanguardia* izen militarrekin ezagutzen zirenak, edo bunker arteko galeriak –bada 300 metroko luzerakorik–. Askok dira kontserbatzen direnak eta bisitatzeko moduan daudenak.

Esklabo-zuloak eta kanpamenduak

Errepide berriaren eraikuntza Lezo eta Pasai Donibane arteko muga hasi zen, Pasaiako Badiatik gertu, Erroteta izeneko zonaldean. Bertan jaso zen lehenengo kanpamendua, hamar eraikinez osatua: errepidearen bi alboetan zegoen eta trabajadoreen lotarako tokia, sukaldea, ofizialen etxebizitzak eta hainbat biltegi zituen. Handik abiatzen ziren egunero lanera. Bidea ireki ahala, Erroteta urruntzen joan zen eta lan egiten zuten leku ondoan hasi ziren trabajadoreak gaua pasatzen. Hasieran zoruan bertan eta ondoren propio egindako zuloetan. Adar, hosto eta iratzeekin estali eta halaxe egiten zuten lo.

Lezoarrek Sotxo deitzen dioten zonaldean, gaur egun oraindik ikus daitezke frankismoko esklaboek egindako zuloak. 1939-1940ko negua bereziki gogorra izan zen, hotz handia egin zuen, euria erruz eta elurra ere bai. Zuloak urez betetzen ziren eta ezinezkoa zen haiek erabiltzea. Baldintza horietan, trabajadoreak gaixotzen hasi ziren –tifusa eta gripeak ohiko bihurtu ziren–, eta lana atera behar duena gaixotzen denean, ez da negozio onik agintarientzat. Hori izan zen bigarren

» Lezoarrek Sotxo deitzen dioten zonaldean, oraindik ikus daitezke frankismoko esklaboek egindako zuloak; adar hosto eta iratzeekin estali eta hantxe egiten zuten lo

» Gerrako presoek, Soldadu Langileen Zigor Batailoietakoa kideek, eta *desafecto* deituriko zigortuek egin zuten errepidea, besteak beste

kanpamendua egiteko arrazoia. Gero-ko dokumentuetan *Campamento Lezo Alto* izena badu ere, bertakoek ondoko baserriaren izena erabiltzen dute, Iparragirre, hain zuzen ere.

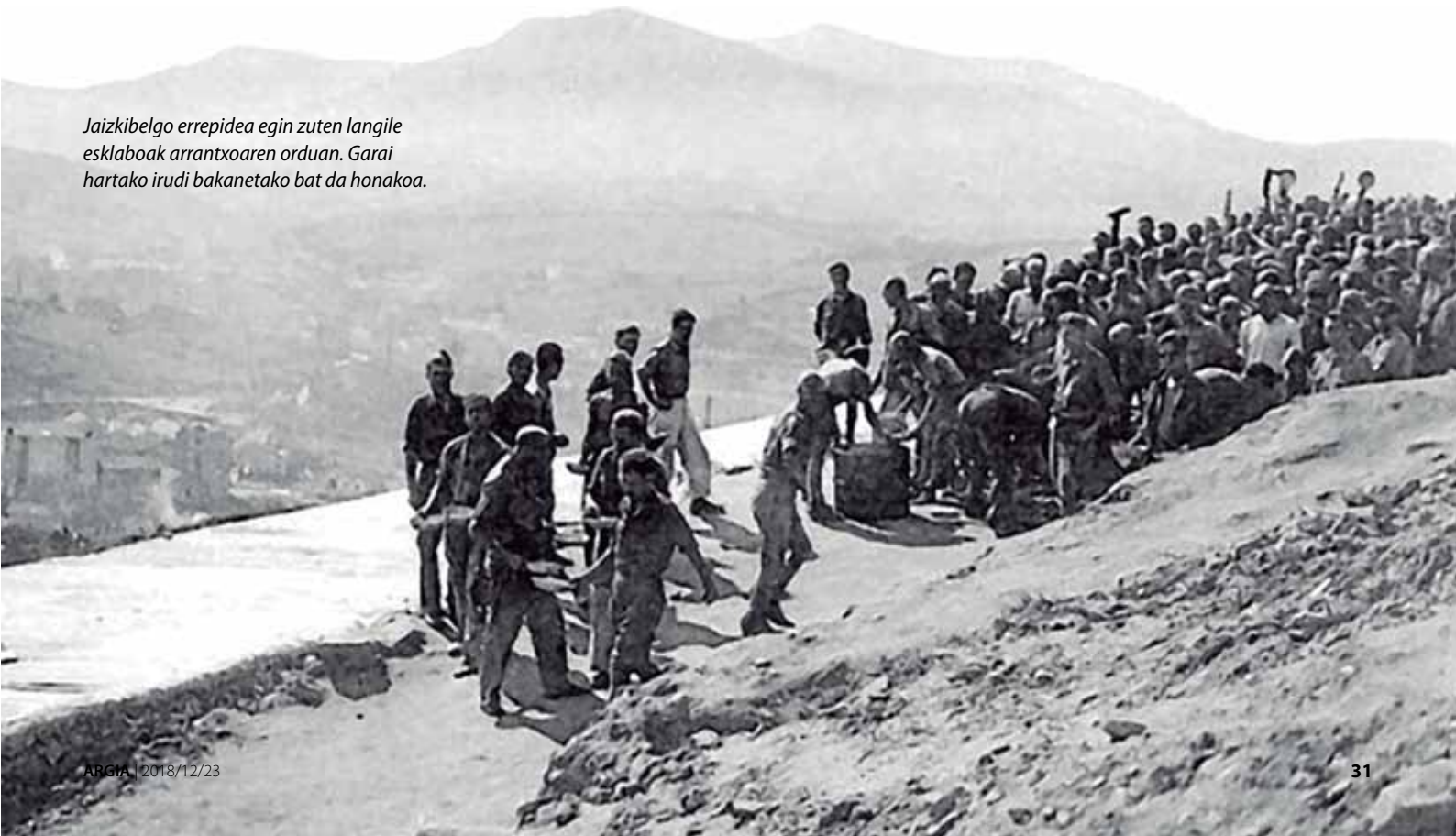
Lezoko biztanleek beti izan dute kanpamendu horren berri, baina orain dela hiru urte arte ezkutuan egon da, sasiek estalita. Iparragirre ondoko baserriko semea da Mikel Salaberria, Martizkonekoa. Ederki gogoratzen ditu umea zene-ko trabajadoreen joan etorriak eta bera izan zen kanpalekuaren toki zehatza seinatu zuena. Garbiketa lanak egin ondoren, gaur egun ere ikusgai daude eraikinak. Batzuk egoera oso onean daude, beste batzuk ez, baina denetan antzematen da obra horren tamaina.

Beste bi kanpamenduren berri ere badago, bata Jaizkibelgo tontorretik gertu, Frantsesenea izeneko zonaldean, inolako arrastorik geratzen ez bada ere, eta azkena Guadalupeko gotorlekuan, orain gutxi arte kantina izan den eraikinean.

Lezotik Zumaia hildakoen biltegira

Trabajadoreen lan baldintzak gogorrak zirela esatea ez da gauza berria. Gaixotasunak ohikoak ziren, eta gauza bera esan dezakegu lan-istripuez. Horien ondorioz hilzorian geratutako langileak Zumaia ospitalera eramaten zituzten eta haietako asko han hil ziren, aztarna dokumentalik apenas utzi gabe. Ez zen

Jaizkibelgo errepidea egin zuten langile esklaboak arrantxoaren orduan. Garai hartako irudi bakanetako bat da honakoa.

hori Marcelino Camacho sindikalista espainiar ezagunaren kasua izan, Le-zotik Zumaiara eta handik hildakoen biltegira eraman bazuten ere, osasuna berreskuratu eta bizirik ateratzea lortu zuen, *Confieso que he luchado* memoria liburuan kontatzen duen bezala.

Ahozko iturrien bidez badakigu luizi bat ere izan zela, dirudienez trabajadore ugari harrapatu zituen, baina horren berri idatzirik ez dugu aurkitu. Beste heriotza batzuk baieztatu ahal izan dira ordea. “Su armaz” hiru lagun hil zituzte-la diote Lezoko Erregistro Zibilean aurkitutako dokumentuek: 1940ko otsai-lean Angel Fidel Martínez Posada, urte bereko maiatzean Carlos Corral Alcalá eta 1946ko irailean Adolfo Gutierrez García. Agiriek ez dute zehazten ihesaldi kasuak izan ote ziren, fusilatu egin

Goiko irudietan, ‘trabajadoreen’ kanpamenduetan zeuden barrakoiak aztarnak; Etsetxo talde memorialista eta Lezoko Ekoloji Taldea eremu horiek berreskuratzen ari dira oroimena eta ingurumena mantentzeko helburuz. Beheko irudietan, 2016ko urriaren 9ko herri antzerkia (ezkerrean), eta langileei egun hartan egindako omenaldia, haien ondorengoak bertan zirela (eskuinean).

zituzten edo bestelako istiluetan hil ote ziren. Ofizialki horiek dira aipatzen diren bakarrak.

Zigor publikoak herriko plazan

Errepidearen eraikuntza eta haren inguruko gertaerak ezagutzeko eta zabal-tzeko lanean ari dira Lezoko Memoria

Historikoaren Taldeko kideak. Herrian sinbolismo handia duen izena aukeratu dute: Etsetxo. 1936an matxinatuek Le-zon egin zuten lehen sarraskia izen bereko baserrian izan zen: hango ama eta hiru semeak baionetaz hil zituzten Na-farroako Tertzioen tropek, herria hartu baino egun batzuk lehenago.

Talde memorialista burubelarri dabil trabajadoreen lana eta herrian utzi zu-ten aztarna berreskuratu nahian. Lezok 1939an 1.200 biztanle inguru zituen eta, Etsetxoko kideen kalkuluen arabera beste horrenbeste langile heldu ziren herrira.

Gehienak mendian bizi ziren, baina ofi-zialek eta intendentziako langileek Kale Nagusian zuten egoitza, besteak beste, Elias Salaberria margolari ospetsuaren etxe azpiko sotoan. Noizean behin, pre-

Langileentzat jaso zen lehen kanpamenduaren tamaina argi ikus daiteke 1954ko ortofoto honetan. Lotarako 120 metrorainoko barrakoi luzeez gain, sukaldea, biltegia eta ofizialen etxebizitzak zituen.

soak Gurutze Santuko elizara eramaten zituzten meza entzutera, eta beste batzuetan, Lezoko plaza erdian zigortzen zituzten, "indiziplinagatik". Herritar nagusien oroimenean jipoiak eta preso-en garrasiak geratu dira iltzatuta, baita kolpeak emateko ardura zuen militarren ezizena ere: *Pinotxo*.

Elkartasun historiak

Historia ilun horren erdian, trabajadore eta lezoarren arteko harreman politak ere sortu ziren. Esaterako, Kale Nagusian bizi ziren emakumeek presoek arropa garbitu, lisatu eta askotan josi ere egiten zieten. Batek jasotzen zuen enkargua, eta lan handiegia zenez, laguntza bilatu eta laster elkartasun sare zabala osatu zuten. Trabajadoreek, noski, ez zuten ordaintzeko dirurik eta trukean bertako emakumeei egurrezko eskultura txikiak ematen zizkieten. Lezoar batek oraindik gogoan du egur landu haietako bati atontzeko zeukan oihala kendu zionean hartu zuen sustoa: *Mue-rra Franco* zeukan idatzita.

Harreman haietako batzuk sendotuz joan ziren eta preso zenbait, behin aske geratuta, Lezon bizitzen geratu ziren eta ezkondu zenik ere badago. Gutxienez sei ezkontza izan zirela badakigu; gaur egungo lezoar batzuk, gizon zein emakume, haien ondorengoak dira.

Emakume solidario eta preso horien ondorengoak –bai Lezon bizi direnak bai beste toki batzuetatik etorritakoak ere–

2016ko urriaren 9an herrian antolatu zen ekimenaren protagonista izan ziren. Barrakoietara bisita egin eta gero Jaizkibelgo errepide hasieran eskuinaldean dagoen txoko batean plaka inauguratu zuten; obra horren egileak frankismoko esklaboak izan zirela gogorarazteko balio du. Garaiko gertaeretan oinarritutako kale antzerkia ere egin zuten hainbat herritarrek, eta amaitzeko omenaldia herriko plazan, trabajadoreek zigorrak jasaten zituzten toki berean.

Oroimena eta ingurumena berreskuratzeko auzolana

Etsetxok, herriko beste taldeekin elkarlanean, helburu bikoitza duen auzolana antolatu ohi du. Alde batetik, kanpa-

menduko barrakoiak berreskuratzea, eta bestetik, Lezoko Ekoloji Taldeak bultzatuta, inguruko basoa txukuntzea bertako espezieak landatuz. Lan horietarako egun bereziak aukeratzen dituzte gainera, aurtengo udazkenean, esate baterako, Urriaren 12an eta Abenduaren 6an jardun zuten, jai egun espainiarak biak. Horrez gain, bisita gidatuak ere egiten dituzte, gehien bat ikasleekin, baina baita beste taldeekin ere.

Epe ertaineko helburuak ere badituzte lezoarrok. Herriko Udalaren babes osoa izan dute orain arte, baina beste erakundeen inplikazioaren bila dabilta orain. Iparragirreko barrakoiak dauden lursaila pribatua da, eta gauzak dauden bezala, ondare hori arriskuan egon daiteke. Eremua mantentzeko Ondare Historiko izendatu beharko lukete lehenik, eta hori lortu ahal izateko Aranzadi Zientzia Elkartearekin eta Eusko Jaurlaritzako Gogora institutuarekin harremanetan daude.

Epe luzerako helburua, aldiz, lurak erosi eta memoriaren zentro bat eraikitzea da, garaiko barrakoiaren errekonstrukzio bat egitea eta ibilbide historikoa osatzea, Jaizkibeleetik oinez, bizikletaz edo kotxez pasatzen garen bakoitzean, asfalto horren azpian milaka trabajadoreen izerdia eta odola dagoela ez dezagun ahaztu. ■

» Lezoko Kale Nagusiko emakumeek *trabajadoreei* arropa garbitu eta lisatzen zieten. Batek jasotzen zuen enkargua, eta lan handiegia zenez, laster elkartasun sare zabala osatu zuten

...paeta zarrak erantzun!

SALGAI: Oiarzungo Urrats paperdendan eta www.oiarzuarrenbaitan.eus webgunean

Oiartzun eta oiarzuarrei buruzko mahai jokoa.

Jostatuz gure herriaz ikasi eta ongi pasa!